

М. І. Панов,

завідувач кафедри кримінального права №2
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, доктор юридич-
них наук, професор, академік НАПрН
України

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ АСПЕКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НАУК КРИМІНАЛЬНОГО ЦИКЛУ

Кожна з наук кримінального циклу (кримінальне, кримінально-процесуальне, кримінально-виконавче право, кримінологія, криміналістика та інші), досліджуючи різні аспекти проблеми боротьби із злочинністю, (загального і єдиного предмета аналізу) має в той же час, завжди, свій самостійний і відносно відокремлений предмет наукового дослідження і становить собою систему фундаментальних знань про явища і закономірності об'єктивного світу. Логіко-юридичною формою закріплення і упорядкування цих знань є система правових понять і категорій, що розробляються відповідними науками. Тому будь-яка з визначених наук має властивий їй понятійно-категоріальний апарат, що відповідає її історично сформованому предметного змісту.

Розробка системи категорій і понять кожною із наук кримінального циклу, з'ясування їх відносної відокремленості і одночасно інтегративних зв'язків із суміжними галузями знання – є важливим їх завданням. Чим досконаліше їх понятійний апарат, глибше і детальніше розроблено кожне з понять та категорій, повніше з'ясовані їх зв'язок і співвідношення з системою понять інших наук, тим якісніше науковий «інструментарій» відповідної науки, тим більш повно і точно відображає вона сутність явищ правової реальності, що дозволяє опанувати цими явищами і приймати оптимальні та науково обгрунтовані рішення.

Кожна з наук кримінального циклу має систему понять і категорій, що належать безпосередньо тільки даній науці, обумовлених, насамперед, їх предметом (*диференціація наук*). Ці поняття і категорії в системі інших понять зазначених наук, взяті в їх єдності і взаємозалежності, утворюють понятійний апарат кожної з розглядуваних наук, що дозволяє, зокрема, відокремлювати, диференціювати і ідентифікувати їх як самостійні і відокремлені галузі знань.

Поряд з диференціацією наук кримінального циклу спостерігається і їх *інтеграція*, що обумовлено насамперед тим, що ці науки досліджують різні аспекти (сторони) одного і того ж об'єкта – заходів боротьби із злочинністю, що застосовуються в даному суспільстві. Найбільш чітко інтеграційні процеси проявляються в тому, що всі ці науки досить часто оперують одними і тими

ж поняттями, такими, наприклад, як «злочин», «склад злочину», «суспільно небезпечне діяння», «вина», «мотив», «мета», «спосіб вчинення злочину», «покарання», конкретними складами злочинів – «вбивство», «крадіжка», «грабіж», «розбій», «згвалтування» і т. п. Причому всі названі науки використовують ці поняття як логіко-юридичний інструментарій для вирішення проблем, що стоять перед кожною з даних наук і включають таким чином їх у свій понятійний апарат. Отже, поняття такого роду набувають значення «*міждисциплінарних*» («*міжгалузевих*») понять. Вони доповнюють систему понять кожної з відповідних наук, роблять їх понятійний апарат стрункішим, логічно завершеним.

Однак відзначимо, що окремі «міждисциплінарні» поняття такі, як «злочин», «суспільно небезпечне діяння», «вина», «мотив» та інші, характеризують (відображають) в різних аспектах такі соціально-правові явища об'єктивного світу, як злочин (чи ж окремі його сторони), або покарання які є предметом дослідження перш за все науки кримінального права. Тому зазначені поняття належать насамперед науці кримінального права, яка мабуть і повинна головним чином займатися їх аналізом і вивченням явищ, що відображаються цими поняттями. Але це не означає, що інші науки кримінального циклу не можуть використовувати і певним чином розробляти названі поняття. Останні, як зазначалося, входять також і в систему понять кримінології, кримінального процесу, криміналістики та інших наук кримінального циклу і тому можуть бути предметом їх вивчення, так як при єдності предмета дослідження різні науки можуть ставити перед собою різні завдання і вирішувати їх різними, специфічними засобами, прийомами і методами.

Проте обсяг і межі вивчення «міждисциплінарних» понять названими науками, а також значення висновків кожної з них для інших суміжних галузей знання далеко не однакові. Обумовлено це тим, що зазначені науки, перебуваючи в тісному взаємозв'язку, в той же час різним чином співвідносяться між собою. Таке різне їх співвідношення є, зокрема, наслідком того, що одні з них, як стверджується у філософії і наукознавстві, є фундаментальними науками, а інші – прикладними. У правознавстві, як відомо, також проводиться поділ наук і галузей права на фундаментальні та прикладні. Фундаментальні науки розкривають сутність і закономірність розвитку явищ зовнішнього світу і відповідають на питання: «що пізнається?» і «як пізнається?». Прикладні ж науки вирішують завдання використання отриманих наукових знань про об'єктивно-правову реальність для вирішення конкретних практичних завдань і відповідають на питання: «для чого пізнається?». Фундаментальні правові науки завжди первинні, вони є базисом для групи інших наук (сім'ї наук), бо містять такий вихідний логіко-юридичний матеріал, який лежить в основі прикладних наук. Тому науки, що вивчають проблему боротьби із злочинністю, очевидно, також можуть бути поділені на фундаментальні та прикладні.

Основою всіх наук кримінального циклу є наука кримінального права, що займається, зокрема, пізнанням злочину та покарання і різних їх проявів як явищ реальної дійсності, з'ясує їх істотні ознаки, їх форми і види, розробляє заходи боротьби з ними. Інші ж науки, перебуваючи в нерозривному зв'язку із кримінальним правом, своїм призначенням мають забезпечення реалізації приписів, що розробляються даною наукою. Так, нерозривним є зв'язок кримінального права з кримінологією і носить генетичний характер, оскільки кримінологія як самостійна галузь правової науки вийшла з кримінального права, спирається на розроблені наукою кримінального права питання злочину, покарання, боротьби зі злочинністю в цілому. Тому кримінальне право є для кримінології певною мірою базовою наукою. Разом з тим кримінологія збагачує кримінальне право широким комплексом даних про злочинність, її причини, ефективності різних соціально-запобіжних заходів у боротьбі з нею і інші.

Матеріальне кримінальне право, що становить, зокрема, предмет дослідження науки кримінального права, є правовою базою для виникнення кримінально-процесуальних відносин. Звідси випливає, що кримінально-процесуальні відносини є формою, в якій реалізуються кримінально-правові матеріальні правовідносини. Таким чином, матеріальне кримінальне право виступає змістом відповідної кримінально-процесуальної форми. Кримінально-процесуальний закон забезпечує реалізацію кримінальних законів і тому носить «допоміжний», «службовий» характер по відношенню до норм матеріального права. Звідси випливає, що наука кримінального процесу, предметом якої є і норми кримінально-процесуального права, носить стосовно науки кримінального права «службовий», «допоміжний» характер і тому може бути віднесена до наук прикладного характеру.

У тісному взаємозв'язку з науками кримінального права і процесу знаходиться і криміналістика. Цей зв'язок також є генетичним, бо криміналістика бере свій початок насамперед у теорії кримінального права і кримінального процесу, де і відбувалося формування її основ. Тому вплив матеріального і процесуального права на криміналістику надзвичайно велике. Поняття складу злочину, центральне для науки кримінального права, має істотне значення при побудові методик розслідування злочинів. Ознаки конкретних складів визначають в кінцевому рахунку предмет розслідування по кожній справі. Не менш тісним є зв'язок між криміналістикою і наукою кримінального процесу. Дані процесуальні науки, що розробляють загальні положення теорії доказів, є вихідними і основоположними для науки (криміналістики), що розробляє деталізовані рекомендації по збиранню і дослідженню доказів. Тому низка положень криміналістики будуватиметься на основі теорії кримінального процесу, наприклад рекомендації з планування слідства, здійснення слідчих дій і т.п. Використання криміналістики пронизує різні аспекти застосування норм кримінального процесу, так само як і застосування більшості норм кримінального процесу неможливе без

використання у сфері криміналістики як науки. У зв'язку з цим видається обґрунтованою думка про те, що криміналістика є прикладною наукою по відношенню до кримінального та кримінально-процесуального права і, отже, по відношенню до наук кримінального процесу та кримінального права.

Таким чином, наука кримінального права, поєднуючи в собі риси фундаментального і прикладного знань, становить собою по відношенню до кримінології, кримінального процесу та криміналістики фундаментальну науку, виступає базою для всіх наук кримінального циклу. Отже, ці науки знаходяться не тільки у співвідношенні координації, а й у відношенні субординації, причому визначальне значення в їх субординуючому співвідношенні має наука кримінального права. Викладене дозволяє зробити висновок, що у разі використання положень науки кримінального права іншими науками кримінального циклу, останні повинні виходити з теоретичних розробок науки кримінального права.

«Міждисциплінарні» поняття, що розробляються наукою кримінального права, характеризуються високим рівнем абстрагування. До змісту даних понять входять основні і суттєві ознаки, які відображають сутність явищ, що знаходять відображення в цих поняттях, акумулюються кримінологією, кримінальним процесом, криміналістикою, «асимілюються» ними. Причому логічно впливає, що зазначені науки, які знаходяться у відношенні субординації з наукою кримінального права, при вирішенні питань, що випливають із предмета їх дослідження, самі не створюють такі поняття за своїм розсудом (з точки зору обсягу і змісту), але мають використовувати кримінально-правові поняття, виходячи з того обсягу і змісту, що вкладають в них наукою кримінального права. Поняття кримінального права, таким чином, виступають по відношенню до інших суміжних наук як «базові», «функціональні» з яких і повинні виходити ці науки у своїх дослідженнях.

Викладене при цьому зовсім не виключає можливості розробки «міждисциплінарних» понять, що відносяться до понятійному апарату науки кримінального права, в суміжних галузях знань: в кримінології, кримінальному процесі та криміналістиці. Але ознаки, що утворюють зміст даних понять у суміжних науках, повинні бути похідними від основних істотних ознак понять, що розробляються в науці кримінального права. Отже, поняття (в кримінології, криміналістиці та ін.) у зазначених науках повинні носити підлеглий характер стосовно кримінально-правових понять. Особливість же цих понять полягає в тому, що вони мають характеризувати явища, які в них відображаються, з урахуванням завдань, що стоять перед зазначеними науками і впливають з предмета їх дослідження за принципом «додатковості», тобто характеризувати ці явища «додатково», з урахуванням предмета відповідної науки.

Наука кримінального права, що має у розпорядженні відносно струнку систему категорій і понять, в той же час широко використовує поняття наук при-

кладного характеру, що відносяться до інших наук кримінального циклу. Так, в Особливій частині кримінального права вживаються поняття «арешт», «привід», «затримання», «вирок», «рішення», «ухвала суду», «свідок», «перекладач» та інші належні кримінальному процесу поняття: «вогнепальна зброя», «холодна зброя» та ін., – розробляються криміналістикою. Рівним чином криміналістика в більшості випадків спирається на поняття, що розробляються наукою кримінального процесу, а також на теоретичні положення, що розробляються кримінологією. Точно так кримінальний процес та кримінологія оперують поняттями, які розробляє криміналістика.

Вказане «взаємне» використання кожною з названих наук понять, що відносяться до суміжних галузей знань, не повинно носити, як видається, свавільний характер. Відомо, що наукові поняття об'єктивні за джерелом і характером їх утворення, у своїх джерелах, генезі, нерозривно пов'язані з об'єктивним світом. Розробляючи «свої» поняття, кожна з наук кримінального циклу з'ясовує сутність відповідних явищ, відображає і закріплює (фіксує) їх у поняттях. Таким чином, зміст понять цих наук у кінцевому рахунку визначається явищами об'єктивного світу, що входять в предмет їх дослідження. Тому, якщо та чи інша наука кримінального циклу включає в свій понятійний апарат поняття суміжних наук, які не відносяться до класу «міждисциплінарних» понять, то має користуватися ними як даними (наявними) і виходити з того змісту, який вкладають в ці поняття відповідні науки. Інше рішення суперечило б логіці наукового аналізу, ускладнювало б можливість дослідження проблем, що розглядає кожна з наук кримінального циклу, особливо у сферах, де ці науки тісно примикають одна до іншої і навіть пересікаються між собою.

В. Ю. Шепітько,

завідувач кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України

КРИМІНАЛІСТИКА У СИСТЕМІ ЮРИДИЧНИХ НАУК: СУЧАСНИЙ СТАН ТА РОЗВИТОК

Криміналістика посідає особливе місце в системі інших юридичних наук. Вона являє собою цілісну систему наукових знань, які мають слугувати цілям розкриття та розслідування злочинів, установленню істини у кримінальному судочинстві. Криміналістика – вчення про реалії кримінального права, до яких слід додавати на першому плані саму людину (злочинця, свідка, експерта та